

Andrzej M. Wyrwa

Wczesnośredniowieczny srebrny skarb z Tarnowa (Łekna) : informacje na temat jego odkrywania

Studia Lednickie 13, 95-111

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANDRZEJ M. WYRWA
Instytut Historii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
Studia Lednickie XIII (2014)

Wczesnośredniowieczny srebrny skarb z Tarnowa (Łekna). Informacje na temat jego odkrywania

Abstrakt: Artykuł przedstawia syntetyczną historię odkrywania srebrnego skarbu z X/XI w. w obrębie wczesnośredniowiecznego kompleksu osadniczego w Łeknie — administracyjnie w Tarnowie Pałuckim (gm. Wągrowiec). Pierwszą część skarbu odkryto przypadkowo w 1861 r., pozyskano wówczas 153 monety. Ponowne „odkrycie” na podstawie szczegółowych badań historycznych miało miejsce w latach 2007–2014 i wiązało się z pracami Ekspedycji Archeologicznej „Łekno” z IH UAM w Poznaniu. Najpewniej ze skarbem tym należy również łączyć znaleziska wyeksplorowane przez tzw. „poszukiwaczy skarbów” w 2005 r., z których najciekawszym może być nieznana dotychczas hybryda denara Bolesława Chrobrego. Zakładając, że wszystkie elementy pochodzą z jednego skarbu, miałby on ponad 841 elementów (monet, ozdób, placków srebra) i należał do większych znalezisk z terenów Pałuk. Znalezisko to podkreśla znaczenie łekneńskiego kompleksu osadniczego w strukturze administracyjnej państwa pierwszych Piastów.

Słowa kluczowe: Łekno, Tarnowo Pałuckie, Hedeby, łekneński kompleks osadniczy, rotunda w Łeknie, skarb wczesnośredniowieczny, denar Bolesława Chrobrego, dirhemy, ozdoby, monety czeskie, monety saskie.

Abstract: The article presents a synthetic history of the discovery of a silver hoard from the 10th/11th c. The trove was found within the early medieval settlement complex in Łekno — administratively in Tarnowo Pałuckie (Wągrowiec Commune). The first part of the treasure was discovered by accident in 1861; 153 coins were obtained at that time. The “rediscovery” on the basis of thorough historic research occurred between 2007 and 2014 and was connected with excavations of the Archaeological Expedition “Łekno” of the Institute of History of the Adam

Mickiewicz University in Poznań. Most probably this hoard should also be related to the finds explored by the so-called “treasure hunters” in 2005. The most interesting of the latter hoard is the hitherto unknown hybrid of a denar of Bolesław the Brave. Assuming that all the discovered elements originate in one hoard, the discussed trove would consist of more than 841 items (coins, ornaments, silver clumps). Thus it would belong among the biggest finds from the Pałuki region. The significance of the Łekno settlement complex in the administrative structure of the first Piasts’ state is underlined by this find.

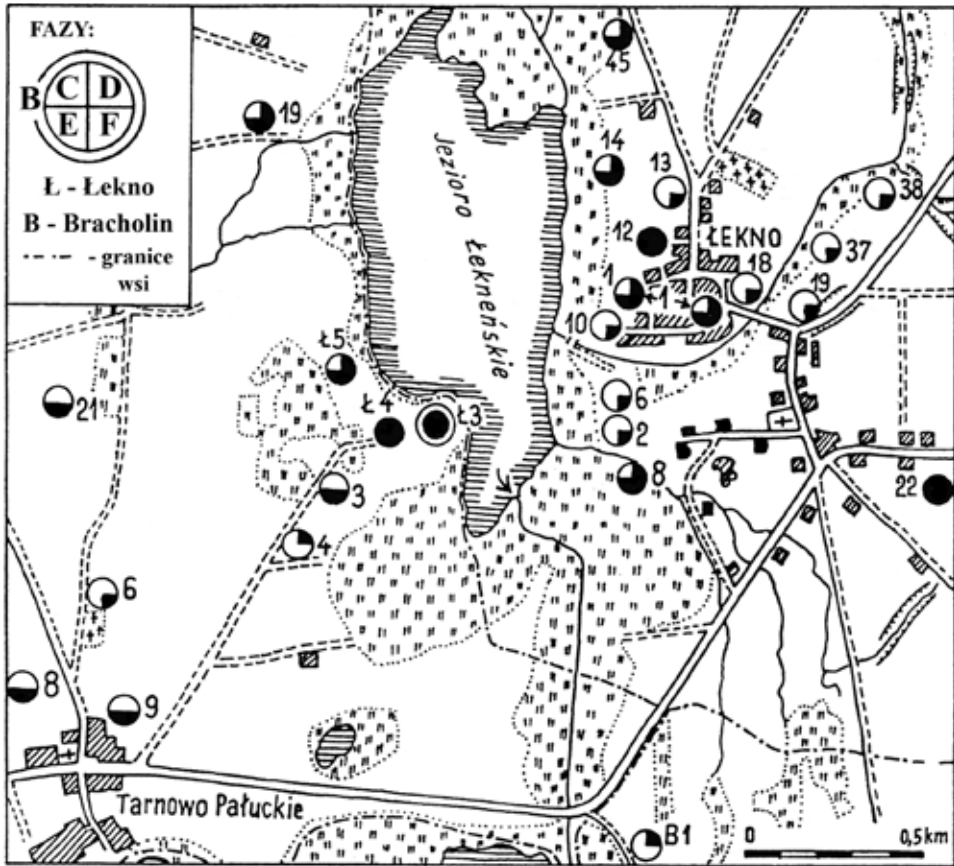
Keywords: Łekno, Tarnowo Pałuckie, Hedeby, Łekno settlement complex, rotunda in Łekno, early medieval hoard, denar of Bolesław the Brave, dirhams, ornaments, Bohemian coins, Saxon coins

Z materiałów archiwalnych wiadomo, że najstarszy, rejestrowany od 1862 roku w literaturze [ACQUISITIONS 1862], odkryty przypadkowo w 1861 roku, wczesnośredniowieczny srebrny skarb z okolic grodu w Łeknie znaleziono w granicach administracyjnych Tarnowa, które obecnie nosi oficjalną nazwę Tarnowo Pałuckie¹ — ryc. 1. W historiografii określa się go jako skarb z Tarnowa, pow. wągrowiecki. W starszej literaturze był on zwany też m.in. „skarbem z Wągrowca” [m.in. JAŹDŻEWSKI 1889, s. 45; GUMOWSKI 1953, s. 179].

Odkrywcami skarbu byli Wojciech Jankowiak i Antoni Łukaszewicz (patrz ryc. 2; mapa w: WYRWA 1998, s. 21, ryc. 4; w innych opracowaniach błędnie Łukaszewicz). W historiografii do początku XXI wieku dokładna jego lokalizacja nie była znana [przybliżona lokalizacja patrz WYRWA 1992; WYRWA, MICHALSKI 1995, s. 50 i 36 ryc. 3; ANDRAŁOJĆ I IN. 2011, s. 106–107]. W momencie odkrycia miał on mieć wagę ok. 180 gramów. Znajdowały się w nim 153 monety, w tym trzy dirhemy arabskie, 126 monet niemieckich, w tym 99 denarów Ottona i Adelajdy (Adelheidy) (991–995), 14 monet, w tym Henryka II (7?) pochodzących z różnych mennic, m.in. w Dortmundzie, Kolonii, Magdeburgu, Ratyzbonie i Würzburgu oraz 13 denarów krzyżowych typu I, 20 monet czeskich Bolesławów (do 1003 r.), cztery nieoznaczone egzemplarze i fragmenty ozdób srebrnych². Skarb ten przynajmniej

¹ Pod względem administracyjnym obszar należy do wsi Tarnowo Pałuckie, gm. Wągrowiec, woj. wielkopolskie (dawniej woj. pilskie); w literaturze problemu od momentu zarejestrowania i skatalogowania pierwszych stanowisk archeologicznych, mając na względzie historyczne odniesienie do tego obszaru, stanowiska w obrębie granic administracyjnych Tarnowa Pałuckiego zarejestrowano pod nazwą Łekno — stan. Ł3 (*Klasztorék*), Ł4 (osada przyklasztorna) itd. [patrz HENSEL 1959, s. 251–253]. Obecnie mimo innej przynależności administracyjnej dla najstarszych stanowisk na tym obszarze zachowano dawne odniesienia lokalizacyjne i numery stanowisk. Inne stanowiska odkryte m.in. w ramach AZP otrzymały odniesienie do Tarnowa Pałuckiego.

² Wzmianki na temat tego odkrycia patrz m.in.: ACQUISITIONS 1862, s. 37; SCHWARTZ 1875, s. 5; LISSAUER 1887, s. 181; MENADIER 1887, s. 171n.; SADOWSKI 1887, s. 48; JAŹDŻEWSKI 1889, s. 49

Ryc. 1. Ważniejsze stanowiska archeologiczne z wczesnego średniowiecza w centrum łekneńskiego kompleksu osadniczego; oprac. A.M. Wyrwa, rys. L. Fijał

Fig. 1. More important archaeological sites from the Early Middle Ages in the centre of the Łekno settlement complex; by A.M. Wyrwa, drawing by L. Fijał

Osady z faz/Deposits dated to: B — 600–800, C — 800–950, D — 950–1050, E — 1050–1250, F — 1250–1350

(jako pochodzący z Wągrowca); SŁOWNIK 1892, s. 210–211 (7/ Tarnowo [Pałuckie]); HOCKENBECK 1894, s. 407; GUMOWSKI 1906, s. 200–201; MATERIAŁY 1907, s. 80; MARKOW 1910, s. 115 i 116; GUMOWSKI 1924, s. 14 — podaje, że skarb zawierał wyłącznie dirhemy arabskie; MAAS 1925–1927, s. 151, jako Tarnowo, pow. inowrocławski; BELTZ 1927; JAMMER 1952, s. 162; GUMOWSKI 1953, s. 166 (jako Tarnowo) i 179 (jako Wągrowiec); ŚLASKI, TABACZYŃSKI 1959, s. 64–65, tabela zbiorowa, nr 131, mapa 1 (131), mapa 3; MALINOWSKA 1970, s. 92, nr 128; SKARBY 1982, s. 29, III D–3; WYRWA 1984; 1992; HENSEL, HILCZER-KURNATOWSKA, ŁOSIŃSKA 1995, s. 25–26 (jako Tarnowo Pałuckie); WYRWA, MICHAŁSKI 1995, s. 50 i 36 ryc. 3; WYRWA 2002, s. 170–171; BARTKOWIAK, KACZMAREK 2005, s. 337; PRZYBYŁ 2006, s. 63; WYRWA 2009b, s. 22–25; MURAWSKA, TABAKA 2010, s. 27, nr 15; ANDRAŁOJĆ I IN. 2011, s. 106–107, nr 62nn.; KASPROWICZ 2011; WYRWA 2013, s. 361–362 — w ww. dalsze wskazówki bibliograficzne.

Biura Geodezyjnego w Wągrowcu. Na ich podstawie jednoznacznie stwierdzono, że ów skarb został znaleziony w rejonie stan. Ł5 (Tarnowo Pałuckie, gm. Wągrowiec, pow. Wągrowiec, woj. wielkopolskie). Miejsce jego depozycji było więc bezpośrednio związane z grodem państwowym funkcjonującym w ramach sieci grodowej państwa pierwszych Piastów, na północy Wielkopolski, w Łeknie [WYRWA, MICHAŁSKI 1995; KASPROWICZ 2000; WYRWA 2002; 2006]. Wykorzystując bardzo dokładne wyniki interdyscyplinarnych badań archeologiczno-architektonicznych oraz analizę pisanych materiałów źródłowych, w tym m.in. bullę gnieźnieńską z 1136 roku [KDW I, nr 7], a następnie dokumenty odnoszące się do klasztoru cystersów [patrz m.in. WYRWA 1999, s. 249–250], jednoznacznie stwierdzono, że obszar grodu, a następnie klasztoru, który dziś administracyjnie należy do Tarnowa Pałuckiego, od wczesnego średniowiecza związane były z przestrzenią, która wówczas nazywała się Łeknem — stan. Ł3 *Klasztorek*, Ł4, Ł5, T2 i inne⁴. (Dzisiejsze Łekno to wieś położona na wschodnim brzegu jeziora łekneńskiego, naprzeciwko dawnego grodu i klasztoru. Mając na względzie te przesłanki historyczne, omawiany skarb w niektórych opracowaniach naukowych, publicystycznych i katalogach zaczęto też nazywać skarbem łekneńskim [patrz m.in.: WYRWA 1992; 2009b; MURAWSKA, TABAKA 2010, s. 27, nr 15].

Szczegółowe badania stan. Ł5 i intensywne prace na stan. Ł3 oraz brak odpowiednich środków finansowych nie pozwoliły od razu na poszerzenie zasięgu badań. Zaplanowano to na następne lata. W 2004 roku jednak, jak przedstawił to Mateusz Bogucki: „grupa kilku osób trafiła na miejsce [owego XIX-wiecznego] odkrycia skarbu i znalazła bliżej nieokreśloną liczbę monet, ich fragmentów i ozdób. W sumie udało się zarejestrować 2 całe i 53 fragmenty monet i 3 fragmenty ozdób [...]. Wśród zarejestrowanej części [...] [były] przede wszystkim fragmenty dirhemów oraz denary Bolesława II, bawarskie ks. Henryka II, saskie Ottona i Adelajdy, denary krzyżowe typu I oraz kilka monet późniejszych — między innymi naśladownictwo kopiujące elementy denarów młodszych typów” [BOGUCKI 2006b, s. 181]. W zbiorze tym znalazła się też nieznaną dotychczas hybryda denara PRINCES POLONIE Bolesława Chrobrego o średnicy 18,5–19,5 mm i wadze 1,22 g z nieznanym dotychczas stemplem (ryc. 3) [BOGUCKI 2006b, s. 182].

Dokładne miejsce zdeponowania tego denara nie jest znane. Wiadomo tylko, że znaleziono go w rejonie Tarnowa Pałuckiego (najprawdopodobniej w szeroko rozumianej otulinie stanowiska Ł3 lub Ł5 — AMW; najprawdopodobniej jednak w miejscu depozycji skarbu?). Na jego awersie w polu przedstawiona jest smukła kapliczka zwieńczona krzyżem, którego ramiona zakończone są kulkami. Po jej bokach występują pionowe kreski. Obwódka ciągła, w otoku pomyłona legenda **HTDVIKLIITA**. Na rewersie: w polu krzyż z kółkami i z punktami

⁴ Na stan. Ł3, Ł4, T2 i innych od 1982 roku były prowadzone interdyscyplinarne badania archeologiczno-architektoniczne i przyrodnicze przez Ekspedycję Archeologiczną „Łekno” z Instytutu Historii UAM w Poznaniu pod kierunkiem autora niniejszego opracowania; szerzej na ten temat patrz: STUDIA 1989–2003; WYRWA 1998; 1999; CYSTERSI 2004, s. 131–153; STUDIA 2006; WYRWA 2009b i inne; KASPROWICZ 2011 — w ww. obszerne wskazówki bibliograficzne.

między ramionami. Obwódka ciągała, w otoku niewyraźne dolne partie napisu **ΑΙΡΗΤΕΣ ΥΔΙΟΝΙΙ**. Jest to rewers odmiany IX.15 — „zbarbaryzowanej” [BOGUCKI 2006b, s. 182, Aneks 1 Tarnowo i tab. 1; za tymże WYRWA 2009b].

Pragnąc zapobiec dalszej nieprawnej działalności „poszukiwaczy skarbów”, a mając szczegółowe informacje na temat jego lokalizacji, celem weryfikacji dokonanych ustaleń oraz pozyskania i zabezpieczenia ewentualnej dalszej części skarbu z 1861 roku, w momencie kończenia badań na stan. Ł3 i Ł4, w 2007 roku podjęto wieloaspektowe badania w obrębie stan. Ł5. Za zezwoleniem Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu, w porozumieniu z KOBIDŻ w Warszawie, w sierpniu 2007 roku przy wykorzystaniu wykrywacza metali przeprowadzono penetrację stan. Ł3, Ł4, Ł5 i obszaru położonego na zachód od stan. Ł5 i T5 oraz najbliższej ich otuliny aż do drogi na zachód od stanowiska Ł5, prowadzącej z Tarnowa Pałuckiego na północ w kierunku Plebanek⁵ (patrz ryc. 1 i 4). Badania były prowadzone pod nadzorem prof. dra hab. Andrzeja M. Wyrwy przez Marię i Krzysztofa Piaseckich⁶. W 2007 roku teren ten penetrowano kilka razy przy uwzględnieniu różnego stanu prac agrotechnicznych na tym obszarze. Pierwszy etap badań przeprowadzono w dniach 8 i 9 sierpnia 2007 (na ściernisku), II etap — 18 sierpnia 2007 roku (po podorywce), III etap — 24 września 2007 (po głębokiej orce), dalsze weryfikacje — IV etap prowadzono w dniu 27 września 2007 i V etap — 30 września 2007 roku. W wyniku poczynionych ustaleń już w pierwszym dniu penetracji wydzielono obszar największej koncentracji występowania srebrnych monet i ozdób. Dodatkowo uszczegółowiły to późniejsze badania przeprowadzone również w 2007 roku. Dzięki wynikom tych badań dalsze prace, ale już wykopaliskowe (wykopy I, II, III — patrz ryc. 5) przy wykorzystaniu wykrywacza metali, przeprowadzono w 2008 roku. Celem jeszcze pełniejszej weryfikacji dotychczasowych ustaleń badania ponowiono w roku 2009 i 2014⁷.

Na podstawie ustaleń z 2007 i 2008 roku dotyczących koncentracji srebrnych zabytków na stan. Ł5 wytyczono zasięg północno-wschodniej, południowej i zachodniej strefy występowania skarbu. Wnioski te posłużyły do wydzielenia strefy A, B i A0, gdzie A0 stanowiła strefę głównej koncentracji srebrnych znalezisk związanych ze skarbem. W obrębie strefy A0 w 2008 roku przeprowadzono wspomniane wyżej badania wykopaliskowe (patrz ryc. 5). Oprócz tego prowadzono dalsze rozpoznanie poza obszarem strefy A0 (po ścięciu zboża na rżysku, a następnie po podorywce — ryc. 5).

⁵ Pole uprawne, na którym zarejestrowano główne znaleziska srebrne jest obecnie własnością pana Tomasza Mittmanna zamieszkałego w Plebankach (na północny zachód od stan. Ł5); panu Tomaszowi Mittmannowi bardzo serdecznie dziękuję za życzliwość i wyrażenie zgody na długoterminowe prowadzenie badań powierzchniowych i wykopaliskowych.

⁶ Do badań wykorzystano wykrywacze metali: Explorer SE i Explorer II.

⁷ Badania były prowadzone pod kierunkiem prof. A.M. Wyrwy przy ścisłej współpracy naukowej pana mgra Tomasza Kasprowicza z Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, stałego członka Ekspedycji Archeologicznej „Łekno” — panu Tomaszowi Kasprowiczowi bardzo serdecznie dziękuję za współpracę. Opisy badań patrz: SPRAWOZDANIE.

Ryc. 3. Denar Bolesława Chrobrego z Tarnowa Pałuckiego. Powiększenie — średnica oryginału 18,5–19,5 mm; za BOGUCKI 2006b, ryc. 1 i tab.1

Fig. 3. Denar of Bolesław the Brave from Tarnowo Pałuckie. Magnification — diameter of the original specimen 18.5–19.5 mm; after BOGUCKI 2006b, Fig. 1 and Tab. 1

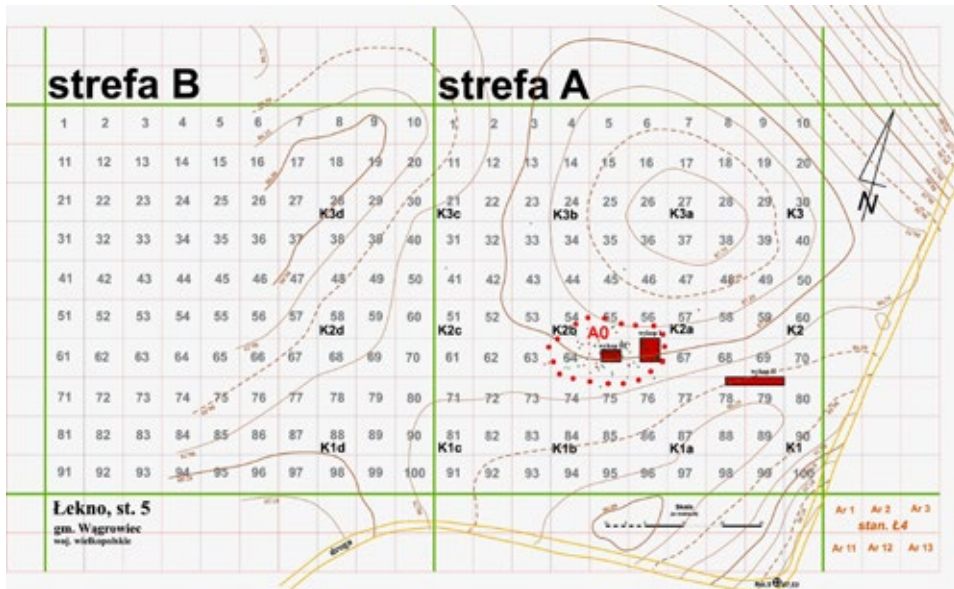

Ryc. 4. Rekonstrukcja środowiska naturalnego w rejonie grodu i klasztoru w Łeknie, zdjęcie lotnicze; fot. Archiwum Urzędu Gminy Wągrowiec, oprac. A.M. Wyrwa

G/K — grody i klasztor, PG — osada przygodowa z podgrodzem i osada przyklasztorna, Ł5 — osada handlowa, T2 — przystań klasztorna z ok. poł. XIII w.

Fig. 4. Reconstruction of the natural environment in the vicinity of the stronghold and the monastery in Łekno, aerial photo; Archive of the Commune Office of Wągrowiec, drawn by A.M. Wyrwa

G/K — strongholds and the monastery, PG — settlement near the stronghold with the suburbium and the settlement near the monastery, Ł5 — trade settlement, T2 — monastic haven from about mid-13th c.

Ryc. 5. Łekno stan. Ł5, gm. Wągrowiec. Ogólny plan warstwicowy stanowiska z ramowymi granicami strefy A0; rys. T. Kasprowicz, strefa A0 — A.M. Wyrwa
 Fig. 5. Łekno, Site Ł5, the Wągrowiec Commune. General contour plan with approximate borders of Zone A0; drawing T. Kasprowicz, Zone A0 by A.M. Wyrwa

Poszczególne znaleziska zarejestrowano na planach, w wyniku czego uzyskano ich szczegółową dyspersję. W trakcie eksploracji wykopów stwierdzono, że zabytki srebrne występują tylko w humusie, którego miąższość waha się od 30 do 40 cm od obecnej powierzchni. Rozproszenie srebrnych zabytków zauważone w wykopie I, II i III pozwoliło na przeprowadzenie szczegółowych badań również na zachód od wykopu III w arze 64, gdzie zastosowano metodę przekopu humusu na głębokość 35 cm. Ze względu na charakter i rozproszenie badanego skarbu metoda ta pozwoliła wychwycić najwięcej materiału zabytkowego, nie naruszając warstw kulturowych. Wszystkie pozyskane zabytki lokalizowano w obrębie arów (ryc. 5). Stwierdzono jednocześnie, że intensywność występowania znalezisk srebrnych na zachód od wykopu III w znaczny sposób się zmniejszyła. W warstwie kulturowej z obiektami osadniczymi w wykopie I już ich nie stwierdzono.

W roku 2009 dokonano dalszej weryfikacji powierzchniowej przy użyciu wykrywacza metali w celu zabezpieczenia jak największej liczby możliwych jeszcze do odkrycia fragmentów skarbu. Ponieważ efektywny zasięg wykrywacza, przy niewielkich rozmiarach potencjalnych zabytków wynosi od kilku do kilkunastu centymetrów, więc aby uzyskać maksymalną wykrywalność, badania te przeprowadzono po wykonaniu wstępnych prac polowych — orki i bronowania, które, spulchniając glebę, polepszają zasięg i czułość działania urządzeń wykrywających metale. Badania w 2009 roku przeprowadzono w dniach 15 i 22 kwietnia. Za zezwoleniem Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków prowadzili

je prof. dr hab. A.M. Wyrwa z Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu i mgr T. Kasprowicz z Muzeum Archeologicznego w Poznaniu oraz M. i K. Piaseccy. Potwierdziły one wcześniejsze ustalenia na temat lokalizacji skarbu (patrz sprawozdania z lat 2007–2008, 2009). Stwierdzono też bardzo małą liczbę znalezisk w stosunku do odkryć z lat 2007–2008. Kolejne weryfikacyjne badania strefy A0 i jej szerokiego otoczenia, w ramach których znaleziono tylko kilka zabytków, przeprowadzone zostały 15 września 2014 roku⁸. Wydaje się więc, że można dziś już dosyć jednoznacznie stwierdzić, iż obszar występowania skarbu został wyeksplorowany i zabezpieczony.

*

Skarb ze stan Ł5 jest skarbem rozproszonym, siekańcowym. Jego rozwleczenie z głównego miejsca depozycji nastąpiło w wyniku wielokrotnej orki oraz denudacji terenu w kierunku południowym, zachodnim i wschodnim. Główna koncentracja znaleziska, jak wynika z przeprowadzonych badań, znajdowała się na wysoczyźnie stanowiska (patrz ryc. 5). Strefa A0 była zlokalizowana na działce pana A. Łukaszevicza, odkrywcy pierwszej części skarbu w 1861 roku (w 1889 roku działka ta była własnością Wiktorii Łukaszevicz), i na południe od niej.

Stanowisko Ł5 jest integralną częścią zespołu osadniczego badanego archeologicznie stan. Ł3 i rozpoznanego wstępnie stan. Ł4. Była to najprawdopodobniej „osada handlowa” leżąca na zachód od grodu (stan. Ł3) i przylegającego do niego od zachodu podgrodzia (stan. Ł4) [patrz m.in. WYRWA 2009b, s. 9]. Biorąc pod uwagę charakter środowiska naturalnego (pierwotnie osada ta leżała na zachód od zatoki wcinającej się od północy w kierunku południowym — patrz rekonstrukcja środowiska na ryc. 4), przypuszczać można, że osada owa miała połączenie z podgroziem przez groblę wiodącą przez „zatokę”, w rejonie głównej koncentracji znalezisk srebrnego skarbu (?). Ustalenia te mają jednak charakter wstępny i wymagają dalszych analiz. Chronologia tej osady odpowiada środkowemu okresowi funkcjonowania grodu. Wstępnie można ją datować na koniec fazy C, a przede wszystkim na fazę D wczesnego średniowiecza, kiedy to obserwujemy tu bardzo duże ślady nasilenia osadnictwa. Sam skarb zaś, jak wynika z dotychczasowych ustaleń (badania trwają), został zdeponowany na tej osadzie pod koniec X, a najpóźniej w pierwszym pięcioleciu XI wieku. Występował on w warstwie humusowej i w górnej strefie I warstwy kulturowej (wykop I–III). Stanowi III część skarbu, którego I część odkryto w 1861, a II — w 2004 roku.

W latach 2007–2014 w trakcie penetracji powierzchniowych (patrz ryc. 6) i badań wykopaliskowych pozyskano ponad 630 zabytków związanych z opisywanym skarbem (ryc. 7 i 8). Łącznie z jego XIX-wieczną I częścią i II z roku 2004 składa(ł) się on z ponad 841 zabytków. Jest to liczba niepełna, albowiem dokładnie nie znamy

⁸ Badania pod kierunkiem A.M. Wyrwy prowadzili Tomasz Kasprowicz, Zbigniew Bartkowiak i Jarosław Sińczuk; wykorzystano wykrywacz metali minelab x-terra 705.

Ryc. 6. Fragment stan. Ł5; fot. i oprac. A.M. Wyrwa
 Fig. 6. Fragment of Site Ł5; photog. and processing by A.M. Wyrwa

ilości znalezisk z 2004 roku i nie ma pewności, czy posiadamy wyczerpujące dane co do znalezisk związanych ze skarbem z 1861 roku. Uogólniając jednak, uznać można, że skarb z Tarnowa (Łekna) — łącznie część I, II i III — należy do skarbów dużych.

Zawartość trzeciej części skarbu odkrytego w latach 2007–2014 stanowią: monety całe i w ułamkach, fragmenty srebrnej i odlewanej z ołowiu/posrebrzanej biżuterii, srebrne placki i druty. Pośród monet znajdują się: dirhemy arabskie (siekańcowe) z dynastii Abbasydów, Sāmānidów oraz prawdopodobnie Buwajhidów?, Hamdānidów?, Zijārydów? (datowane wg analizy Doroty Malarczyk od ok. 815 do ok. 976), srebrne monety (całe i w ułamkach), wg wstępnej analizy Z. Bartkowiaka: zachodnioeuropejskie — denary niemieckie Ottona i Adelajdy, Henryka II, Ottona, denary mennicy kolońskiej (?), denary bawarskie, półbrakteaty duńskie (Hedeby), denary typu czeskiego, w tym hybrydę denara czeskiego, denary krzyżowe typu I, monety bizantyńskie Konstancyjna VII i Romana II (945–959).

Wszystkie zabytki (monety, biżuteria, srebrne placki, druty i inne) części III skarbu zostały poddane szczegółowym badaniom numizmatycznym (D. Malarczyk — dirhemy i Z. Bartkowiak — monety zachodnioeuropejskie), badaniom z zakresu historii sztuki oraz badaniom specjalistycznym — szczegółowym nieinwazyjnym badaniom metalograficznym i konserwacji, które zostały wykonane przez Jarosława Strobina i Mirosława Sawczaka. Całe znalezisko jest też analizowane w kontekście powierzchniowych i wykopaliskowych badań archeologicznych.

*

Z łekneńskim kompleksem osadniczym wiąże się też inne pojedyncze znalezisko opisane przez M. Boguckiego. Jest nim srebrny denar Ottona III (983–1002) (ryc. 9). Znaleziono go na powierzchni w wyniku przypadkowych odkryć przez „poszukiwaczy skarbów” w 2005 roku, na północ od Łekna, „między jeziorem łekneńskim a drogą na Brzeźno”, czyli w rejonie północnego brzegu pierwotnego

Ryc. 7. Wybór monet III części skarbu (dirhemy i monety zachodnioeuropejskie) z Tarnowa (Łekna); fot. P. Namiota

Fig. 7. Selection of coins from Part III of the hoard (dirhams and West European coins) from Tarnowo (Łekno); photog. P. Namiota

Ryc. 8. Wybór biżuterii z III części skarbu z Tarnowa (Łekna); fot. P. Namiota

Fig. 8. Selection of jewellery from Part III of the hoard from Tarnowo (Łekno); photog. P. Namiota

Ryc. 9. Łekno. Denar Ottona III. Powiększenie — średnica oryginału 16 mm;
za BOGUCKI 2006a, s. 100, ryc. 10

Fig. 9. Łekno. Denar of Otto III. Magnification—diameter of the original specimen 16 mm;
after BOGUCKI 2006a, p. 100, Fig. 10

Jeziora Łekneńskiego (obecnie jezioro w wyniku eutrofizacji jest mniejsze; w zeutrofizowanych miejscach porośnięte krzewami). Znalezione go więc przy pierwotnym szlaku prowadzącym z Łekna na północ w kierunku Nakła i Ujścia. Szlak ten biegł tu dwoma nitkami. Pierwsza przebiegała obok wczesnośredniowiecznej osady targowej (*forum cum taberna* [KDW I, nr 18]), w obrębie dzisiejszego Łekna, a druga wiodła wysoczyzną z Tarnowa Pałuckiego na zachód od wczesnośredniowiecznego grodu, ku północnej części jeziora, w kierunku na Krosno, Plebanki (ryc. 1, 4). W rejonie dzisiejszego Brzeźna obydwie nitki łączyły się i dalej prowadziły szlakiem na Ujście lub Nakło [krótkie informacje na ten temat patrz WYRWA, MICHAŁSKI 1995, s. 47–50].

Denar ten został wybity we Frankonii, w mennicy w Wormacji. Jego waga wynosi 0,94 g, a średnica 16 mm (Dbg 844a; DMG 34, Salmo 76:45). Na awersie przedstawiony jest krzyż równoramienny z punktami i pastorałem, pomiędzy jego ramionami znajduje się obwódka perełkowa; legenda nieczytelna. Na rewersie przedstawiona jest kapliczka z krzyżem na zwieńczeniu i kółkiem w środku, obwódka perełkowa, legenda [VVOR]Ma[TIA]. Moneta ta została udostępniona przez znalazcę (w którego posiadaniu się znajduje) M. Boguckiemu, który opublikował ją w „Wiadomościach Numizmatycznych” [BOGUCKI 2006a, s. 100, ryc. 1; za tymże patrz też WYRWA 2009b].

Zarówno w kontekście tego znaleziska, jak i wspomnianych wyżej działań z 2004 roku stwierdzić należy, że bardzo źle się dzieje, o czym mówią archeolodzy na różnych spotkaniach i konferencjach, że w dalszym ciągu nielegalni „badacze, szperacze, poszukiwacze skarbów” prowadzą swoje poszukiwania bez zezwolenia konserwatora zabytków. Czyni to wielkie szkody w nauce, albowiem nie dbają oni o szczegółową dokumentację znalezisk, a jednocześnie niszczą ważne dla kultury narodowej miejsca.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że srebrny skarb z Tarnowa Pałuckiego (Łekna) stanowi bardzo cenne znalezisko pod względem określenia przemian osadniczych w centrum łekneńskiego kompleksu osadniczego, jego struktury osadniczej i gospodarczo-handlowej oraz szerszych zjawisk kulturowych w obrębie Wielkopolski i jej związków z europejskim kręgiem kulturowym. W pewien sposób można go też prawdopodobnie łączyć z działaniami budowlanymi na łekneńskim grodzie, w pierwszych latach XI w. związanymi z budową rotundy, którą datuje się na ten okres [WYRWA 2013].

Wyniki badań związane ze skarbem z Tarnowa Pałuckiego (Łekna) zostaną opublikowane w samodzielnej monografii poświęconej temu odkryciu po całkowitym zakończeniu badań (katalog wraz z badaniami specjalistycznymi). Niezależnie poza planowaną monografią opublikowano opracowanie pochodzącego z części południowo-zachodniej strefy B trzewika pochwy miecza datowanego na ostatnią ćwierć X wieku [WYRWA, JANOWSKI 2014]. W dużym stopniu uzupełnia to datowanie skarbu.

Bibliografia

ACQUISITIONS

1862 Acquisitions — Journal für die Sammlung der Münzen Und Medaillen des Mittelalters Und der Neuzeit des Münzencabinet des Königl. Museen, III, 1862 9. Jan., s. 37.

ANDRAŁOJĆ I IN. [ANDRAŁOJĆ M., ANDRAŁOJĆ M., SILSKA P., SZYNGIERA P.]

2011 Odkrycia skarbów wczesnośredniowiecznych z terenu Wielkopolski. Kontekst archeologiczny znalezisk, Poznań.

BARTKOWIAK Z., KACZMAREK J.

2005 Skarby zapomniane. Wykopaliska monet w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, FAP, t. 41, s. 331–338.

BELTZ R.

1927 Der Schatzfund von Quilitz (Kreis Usedom-Wollin), „Baltische Studien” NF, t. 29, s. 194.

BOGUCKI M.

2006a Znaleziska monet zarejestrowane w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN, cz. 3, WN, t. XLIX, z. 1(181), s. 99–101.

2006b Nieznana hybryda denara Princes Polonie i nowy typ monety Bolesława Chrobrego, WN, t. L, z. 2–3, s. 181–194.

CYSTERSI

2004 Cystersi łekneńscy w krajobrazie kulturowym ziem polskich w 850-lecie fundacji opactwa cysterskiego w Łeknie 1153–2003. Materiały z sesji naukowej odbytej w Wągrowcu, w dniu 4 lipca 2003 roku z okazji jubileuszu fundacji opactwa cysterskiego w Łeknie, red. A.M. Wyrwa, Łekno-Wągrowiec-Poznań.

- FIALA E.
1895 *České denáry*, Praha [s. 161].
- GUMOWSKI M.
1905 *Wykopaliska monet polskich X i XI w.*, *Rozprawy Akademii Umiejętności*, S. 2, t. 23, Kraków.
1924 *Szkice numizmatyczno-historyczne z XI w.*, Poznań.
1953 *Polskie skarby monet X–XI wieku*, Warszawa.
- HENSEL W.
1959 *Studia i materiały do Wielkopolski Wczesnohistorycznej*, t. III, Warszawa.
- HENSEL W., HILCZER-KURNATOWSKA Z., ŁOSIŃSKA A.
1995 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 7, Poznań–Toruń.
- HOCKENBECK H.
1894 *Verzeichnis der bisher festgestellten Fundorte vorhistorischer Gegenstände, alter Münzen u.a. im Kreis Wongrowitz bis zum Jahre 1894*, „*Zeitschrift der Historische Gesellschaft für die Provinz Posen*”, Poznań, t. 9.
- JAMMER V.
1952 *Die Anfänge der Münzprägung im Herzogtum Sachsen (10 u. 11 Jahrhundert)*, NSt, z. 3–4, Hamburg.
- JAŹDŹEWSKI K.
1889 *Wykopaliska denarów w X–XI wieku w Poznańskim*, ZAP, z. 5.
- KASPROWICZ T.
2000 *Elementy zabudowy grodu w Łeknie*, SMDP, red. A.M. Wyrwa, t. III, Poznań, s. 265–284.
2011 *Studium Historyczno-Urbanistyczne Łekna. Część II — Archeologia*, opracowanie w archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu.
- KDW
1877 *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, wyd. I. Zakrzewski, t. I, Poznań.
- KUBIAK S.
1998 *Znaleziska monet z lat 1146–1500 z terenu Polski. Inwentarz, przy współudziale Borysa Paszkiewicza*, Poznań [s. 33–34, Nr 84 i s. 177, Nr 486].
- LISSAUER A.
1887 *Die prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen*, Leipzig.
- MALINOWSKA M.
1970 *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Wielkopolski*, Poznań [mapa I, nr 128].
- MAAS W.
1925–1927 *Mapy osadnictwa przedhistorycznego Wielkopolski*, PAr, t. 3, s. 137–151.

MARKOW A.

1910 Topografija kładow wostocznych moniet, Petersburg.

MATERIAŁY

1907 Materiały do mapy archeologicznej, ŚW, t. 8.

MENADIER J.

1887 Funde deutscher Münzen aus dem Mittelalter, ZfN, XV, 1887, s. 97–201, tab. 5–7.

MURAWSKA A., TABAKA A.

2010 Skarby średniowieczne Wielkopolski. Wystawa — katalog, Lednica.

PRZYBYŁ M.

2006 Z dziejów zainteresowań starożytniczych na ziemi łekneńskiej, SMDP, red. A.M. Wyrwa, t. VI, Warszawa, s. 61–72.

SADOWSKI J.N.

1887 Wykaz zabytków przedhistorycznych na ziemiach polskich, z. 1. Dorzecze Warty i Baryczy, Kraków.

SCHWARTZ F.

1875 (odbitka 1880) Materialien zur prähistorischen Kartographie der Provinz Posen, Beilage zum Progr. D. K. Fr. Wilh. Gymn. zu Posen, Poznań.

SKARBY

1982 Skarby wczesnośredniowieczne z obszaru Polski. Atlas, Wrocław.

SŁOWNIK

1892 Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 12, Warszawa.

STUDIA

1989–2003 Studia i materiały do dziejów Pałuk, red. A.M. Wyrwa, Poznań, t. I–V.

2006 Studia i materiały do dziejów Pałuk, red. A.M. Wyrwa, Warszawa, t. VI.

SUCHODOLSKI S.

1967 Moneta polska w X/XI wieku, WN, t. XI, 1967, z. 2–3 [s. 110–111, 174–175].

ŚLASKI J., TABACZYŃSKI S.

1959 Wczesnośredniowieczne skarby srebrne Wielkopolski, Warszawa–Wrocław.

TABACZYŃSKI S.

1958 Z badań nad wczesnośredniowiecznymi skarbami srebrnymi Wielkopolski, Warszawa–Wrocław.

WYRWA A.M.

1984 Łekno po raz drugi, ZOW, z. 3–4(1984), s. 170–179.

1992 Łekneńskie skarby. Nowe informacje na temat tzw. skarbu tarnowskiego, „Łekneńskie Wieści”, nr 3, Łekno, lato 1992, s. 2.

- 1998 Opactwo cysterskie Łekno–Wągrowiec (1153–1835/36). Zarys dziejów, Poznań–Wągrowiec.
- 1999 Łekno–Wągrowiec [w:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, red. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999, Poznań, t. II, s. 230–250, ryc. 159–172.
- 2002 Gród w Łeknie, jego miejsce i rola w sieci grodowej Wielkopolski w dobie zjazdu gnieźnieńskiego [w:] *Społeczeństwo, armia i polityka w dziejach Polski i Europy. Studia z dziejów politycznych i wojskowych dedykowane prof. Benonowi Miśkiewiczowi z okazji jubileuszu siedemdziesięciolecia urodzin*, red. A. Czubiński, B. Lapis, C. Łuczak, Poznań, s. 149–171.
- 2006 Grody na stanowisku Ł3 w Łeknie i ich chronologia w świetle badań ¹⁴C AMS, SMDP, t. VI, Warszawa, s. 93–125.
- 2007 Łekno i jego dziedzictwo kulturowe — czyli rzeczywiste miejsce Łekna w polskiej historii i historiografii, *AŻ*, Warszawa, t. 39, z. 1, s. 13–26.
- 2008 Tylko humanistyczna czy ścisła, czyli o potrzebie interdyscyplinarnych badań archeologicznych w świetle badań łekneńskiego kompleksu osadniczego, „*Życie Uniwersyteckie*”, nr 1(172), styczeń 2008, s. 22–23.
- 2009a Badania wykopaliskowe Ekspedycji „Łekno”, „*Życie Uniwersyteckie*”, nr 9(192), wrzesień 2009, s. 16–17.
- 2009b Łekno i jego dziedzictwo, *KW*, nr 2(130), s. 5–29.
- 2013 Rotunda pw. św. Piotra w Łeknie na tle architektury wczesnopiastowskiej [w:] *III Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, red. K. Stala, Kraków 2013, s. 341–371.

WYRWA A.M., JANOWSKI A.

- 2014 Dolne okucie pochwy miecza z przedstawieniem ludzkiej twarzy z Łekna (stan. Ł5), *FAP*, t. 50, (w druku).

WYRWA A.M., MICHAŁSKI M.

- 1995 Wczesnośredniowieczne grodzisko w Łeknie w świetle dotychczasowych badań (stanowisko nr 3), SMDP, red. A.M. Wyrwa, t. II, Poznań, s. 29–62.

*

SPRAWOZDANIE z badań archeologicznych prowadzonych na stanowisku nr 5 w Łeknie, gm. Wągrowiec, woj. wielkopolskie w 2007 i 2008 roku, I i II sezon badań 2007–2008, 2009, 2014 oraz inwentarze, analizy wstępne skarbu i zabytków z badań powierzchniowych opracował: prof. dr hab. Andrzej M. Wyrwa, sprawozdania: Tomasz Kasprowicz, Iwona Dębska, Jarosław Strobin, Mirosław Sawczak, Dorota Malarczyk, Zbigniew Bartkowiak, Hanna Kóćka-Krenz, Poznań 2008 (maszynopis WWKZ w Poznaniu), ss. 199; sprawozdania z 2009 i 2014 oprac. Tomasz Kasprowicz i A.M. Wyrwa — materiały w Archiwum Ekspedycji „Łekno w IH UAM w Poznaniu i u Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu.

*An Early Medieval Silver Hoard from Tarnowo (Łekno). Data on the Process of Its Discovery**Summary*

The silver hoard from Site Ł5 in Łekno, the Wągrowiec Commune, which was discovered in 2007 and which was subsequently examined up to 2014, is a scattered one. As a consequence of ploughing and denudation, it was dragged over a quite vast area (see Fig. 5). It constitutes Part III of a hoard which was discovered here in 1861 by Wojciech Jankowiak and Antoni Łukaszewicz. Based on our findings, it can be said beyond doubt that it was found in the field of A. Łukaszewicz (Figs. 2, 3, and 4). Its Part II was gathered as a result of the activities of “treasure hunters” in 2004 [BOGUCKI 2006b]. This hoard (Parts I–III), as it can be said, based on hitherto preliminary findings (examinations are still in process), was deposited in a “trade settlement” situated to the west of the suburbium and the stronghold at Sites Ł3 and Ł4 in Tarnowo Pałuckie—that is, Medieval Łekno (see Figs. 1 and 2) in the late 10th c.—or in the first five years of the 11th c. at the latest. It occurred in the layer of humus and in the upper zone of Cultural Layer I (Trenches I, II, and III—cf. Fig. 5). It is a scattered-type hack-silver hoard.

In the years 2007–2014, in the course of surveys and excavations, more than 630 finds related to the discussed hoard were discovered. Together with its 19th c. part (Part I) and Part II from 2004, it contains more than 841 finds.

The contents of Part III of the hoard, discovered in 2007–2014, include: whole and fragmented coins, fragments of silver and cast lead/silvered jewellery, silver clumps, and wires. Concerning the coins, there are: Arabian dirhams (hacked) from the Abbāsid, Sāmānid and possibly Buvāhid?, Hamdānid?, and Ziyārid? dynasties (dated to between c. 815 and c. 976, according to the analysis by D. Malarczyk); silver coins (whole and fragmented)—according to a preliminary analysis by Z. Bartkowiak, they are West European: German denars of Otto and Adelheid, Heinrich, Otto, denars from the Cologne mint (?), Bavarian denars; Danish half-bracteates (Hedeby); denars of the Bohemian type, including a hybrid of a Bohemian denar, cross denars of Type I; Byzantine coins of Constantine VII and Roman II (945–959). A hitherto unknown hybrid of the Princes Polonie denar of Bolesław the Brave is also related to this assemblage [BOGUCKI 2006b, p. 181–182 ff.]

The silver hoard from Tarnowo Pałuckie (Łekno) is a very significant find for defining settlement changes in the centre of the Łekno settlement complex, its settlement, economic-trade and architectural-construction structures, as well as for broader cultural phenomena within Greater Poland and its relations to the European cultural circle. All the finds from Part III of the hoard (coins, jewellery, silver clumps and wires, other finds) underwent detailed numismatic and art history studies, as well as specialist examinations—detailed non-invasive metallographic examinations and conservation (J. Strobin and M. Sawczak). The results of these examinations and the hoard itself (the catalogue with specialist examinations) will be published in a separate monograph devoted to this discovery after all the examinations are completed. Apart from the planned monograph, details of a 9th c. sword scabbard chape from this hoard have already been published [WYRWA, JANOWSKI 2014].

[AL:GŻ]